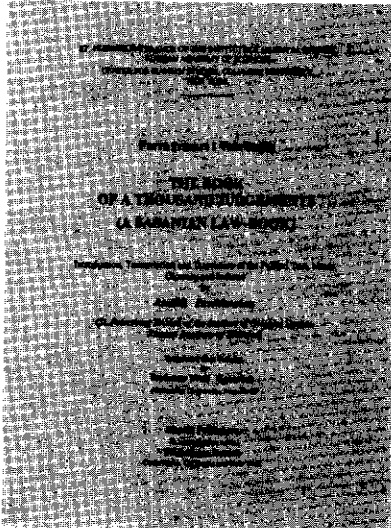

تحقیق و ترجمه ای جامع از کتاب مادیان (ماتیگان) هزار دادستان

o مصطفی دهقان

Matigan i Hazar Datistan
The Book of A Thousand Judgements:
A Sasanian law Book by: Anahit
Perikhanian; translated from Russian
by: Nina Garsocan
Persian Heritage Series: No. 29, 1997.
Mazda Publishers, U. S. A

نسخه مذکور را منتشر ساخت.^۶ از دیگر بررسی‌های صورت گرفته در زمینه حقوق ساسانی با اتکا به مطالب ماتیگان، مجموعه آثاری است که بارتولمه (Bartholomae) در سال ۱۹۱۰ و پس از آن پدید آورده است.^۷ او بررسی کامل این مجموعه را مدنظر نداشت و بیشتر به جنبه‌های زبانشناسی این اثر توجه می‌کرد هرچند بارتولمه در طول نخستین بررسی‌هایش، به اهمیت مواد این مجموعه «به مثابه مأخذی بسیار ارزشمند و عالی پیرامون قیاس در علم حقوق» اشاره می‌کند^۸ ولی با این وجود، به جنبه حقوقی نوشته مذکور چندان توجهی نداشته و بسیار گذرا از آن یاد می‌کند. در سال ۱۹۳۷ نیز یکی دیگر از دانشمندان پارسی به نام بولسارا (Buisara)، متن کامل این سند را به همراه ترجمه انگلیسی آن انتشار داد.^۹ هرچند طبق نظر محققان، این اثر ملو از مبهمات بود (برای مثال تغییر نکردن بسیاری از هزوارش‌های آرامی^{۱۰} و مشخص نشدن معانی آنها که بر مشکلات خواننده می‌افزود) ولی با این حال، نقش قابل ملاحظه‌ای در معرفی این اثر، ایفا کرد.^{۱۱} اما ویرایش جدید که توسط «مجموعه میراث ایرانی»^{۱۲} به چاپ رسیده در واقع ترجمه انگلیسی اثری است که قبلاً نیز توسط آناهیت پریخانیان (A. Perikhanian) ترجمه شده است.^{۱۳} او که یکی از دانشمندان متخصص در زمینه زبانشناسی ایرانی و عضو مؤسسه مطالعات شرقی سن پترزبورگ است در زمینه سازمان‌های آثاری و اجتماعی ایران و ارمنستان در دوران پارتیان و ساسانیان مطالعات وسیعی انجام داده و متن ماتیگان را نیز در سال ۱۹۷۳ به همراه ترجمه روسی آن منتشر نموده است.

ترجمه انگلیسی اثر مذکور توسط نیناگرسونیان (N. Garsocan) - استاد تاریخ ارمنستان در دانشگاه کلمبیا - انجام شده است. شایان ذکر است که انتشار کتاب حاضر، با توافق بین مرکز مطالعات ایرانی^{۱۴} و دانشگاه کلمبیا - که دکتر پریخانیان در ۱۹۹۵ مجموعه سخنرانی‌هایی را در مورد قانون مالکیت ایرانی بر طبق متن ماتیگان در آنجا ایراد کرده و از متن آنها در این

از تاریخ سده‌های نخستین ایران پس از اسلام، اسناد و آثار بسیاری به زبان‌های گوناگون ایرانی به جای مانده که تنها بخش بسیار کمی از آن در زمینه اصول قانونی و حقوقی است. هرچند متن این مجموعه‌ها که اغلب پاره پاره و پراکنده هستند، نمی‌تواند پاسخگوی تمام مسائل اجتماعی آن دوران باشد ولی به آن اندازه هست که حداقل ساختار نظام اجتماعی عصر خویش را بیان کنند و بخشی از مسائل، پیرامون روابط اجتماعی را روشن سازند.

کتاب مادیان هزار دادستان [در پهلوی: Matayan i Hazar Datistan] از معدود آثاری است که در حل بسیاری از ابهامات نظام حقوقی ساسانیان گره‌گشا است.^{۱۵} همانطور که از عنوان کتاب برمی‌آید متن آن دربرگیرنده مسائل حقوقی است که بیشتر حول قوانین مدنی چون: ازدواج، ارث، مالکیت، اجاره و... متمرکز شده است.^{۱۶} احتمالاً کتاب در دوران پادشاهی خسرو پرویز، آخرین پادشاهی که نامش در کتاب آمده، تألیف شده است ولی مانند بسیاری از دیگر کتب پهلوی، تلویین نهایی آن در قرن سوم هجری صورت گرفته است.^{۱۷} از این کتاب، تنها یک نسخه خطی ناقص، باقی مانده است. گردآورنده کتاب نیز فرخ‌مرد و هرامان (= پسر بهرام) نام دارد.

قبل از اینکه به ویرایش حاضر بپردازیم شایسته است، مختصری به نخستین تحقیقات انجام شده بر روی این مجموعه اشاره شود:

انتشار این مجموعه قوانین به زبان پهلوی در تاریخ مطالعات مشرق‌زمین، رویدادی پراهمیت بود چرا که با شناسایی و در دسترس قرار گرفتن آن، سوالات بی‌جواب فراوانی حل و فصل شد.^{۱۸}

نخستین بار ا. و. وست (E. W. West) در سال ۱۸۹۶ در کتاب مشهور اساس فقه اللغة ایران، از وجود این اثر خبر داد. وی از کشف نسخه‌ای خطی به زبان پهلوی یاد کرد و نوشت که این نسخه حاوی «قطعاتی از قوانین ایران در عهد ساسانی است» و گمان می‌رود متعلق به سده‌های سوم تا ششم میلادی باشد.^{۱۹} در سال ۱۹۰۱ مودی (Modi) - دانشمند پارسی - متن کلیشه شده‌ای از

متن [کتاب مادیان هزار دادستان]
دربزرگ‌نیزه مسائل حقوقی است که
بیشتر حول قوانین مدنی چون
ازدواج، ارث، مالکیت، اجاره و...
متمرکز شده است

احتمالاً کتاب
[مادیان هزار دادستان]

در دوران پادشاهی خسرو پرویز -
آخرین پادشاهی که نامش
در کتاب آمده، تألیف شده است
ولی مانند بسیاری از
دیگر کتب پهلوی،
تندون نهایی آن
در قرن سوم هجری
صورت گرفته است

انتشار این مجموعه قوانین
به زبان پهلوی در تاریخ
مطالعات مشرق زمین،
رویدادی پراهمیت بود
چرا که با شناسایی و
در دسترس قرار گرفتن آن،
سوالات بی جواب فراوانی
حل و فصل شد

بنابر مطالب کتاب
[مادیان هزار دادستان]
با توجه به این که ایران
عصر ساسانی،

قوانین مدون نداشته است،
نمی‌توان کتاب ماتیگان را
قانون نامه فرض کرد
این کتاب، تنها راهنمایی است
در جهت زنده نگه داشتن بخشی از
قوانین دوره ساسانی
به تمام آنچه که
وجود داشته است

ویرایش جدید نیز استفاده شده - با همکاری مؤسسه مطالعات شرقی سن پترزبورگ وابسته به آکادمی علوم روسیه،^{۱۵} صورت گرفته است. کتاب حاضر با یادداشت کوتاهی از احسان یارشاطر که متن حاضر زیر نظر او به چاپ رسیده شروع می‌شود. این یادداشت کوتاه به اهمیت متن ماتیگان و معرفی دکتر پریخانیان می‌پردازد. سپس، پیشگفتاری به قلم دکتر پریخانیان آمده است. در این پیشگفتار نسبتاً کوتاه، به شیوه کار در ویرایش ۱۹۷۳ در ایروان و تصحیحات، نشانه‌ها، اضافات و تغییرات ساختاری^{۱۶} که در ویرایش جدید به کار رفته، اشاره شده است. همچنین پریخانیان متذکر می‌شود که با توجه به سپری شدن زمان طولانی از ویرایش نخستین و انجام گرفتن تحقیقات بیشتر و دستیابی به نتایج جدیدتر، متن حاضر نیز بر مبنای این تغییرات مرتب و سعی شده که تمامی آنها در متن، ترجمه، واژه‌نامه و یادداشت‌های کتاب اعمال گردد.

مقدمه کتاب نیز به قلم دکتر پریخانیان است که خود در پنج بخش جداگانه تنظیم شده. بخش نخست به معرفی نسخه ماتیگان و پراکندگی آن می‌پردازد. نسخه ماتیگان از دو بخش اصلی تشکیل شده است. بخشی از آن که حدود ۵۵ برگ نسخه را شامل می‌شود، در مجموعه هتیریا (Hataria) و بخش دیگر که ۲۰ برگ نسخه را دربر گرفته در مجموعه انکلساریا (Anklesaria) به جای مانده است.^{۱۷} این دو بخش به همراه یکدیگر، متن ماتیگان را تشکیل داده‌اند. ترتیب صفحات نسخه و احتمال جایجایی آنها و برهم‌خوردن نظم کتاب باعث شده تا نسبت به چگونگی توالی آنها دقت بیشتری اعمال شود و در این راستا، جدولی را نیز که حاصل تحقیقات زالمان (C. H. Saleman)، جهت تعیین ترتیب صفحات نسخه بوده، ضمیمه این بخش کرده‌اند. بخش بعدی به معرفی نویسنده و تاریخ متن پرداخته است، البته منظور از معرفی نویسنده تنها بیان نام او - فرخ پسر بهرام - است چرا که متن، اطلاعات بیشتری را در مورد او به دست نمی‌دهد. در مورد زمان تألیف ماتیگان نیز، نظرات مختلفی ارائه شده است. دارمستتر (J. Darmesteter) قرن نهم (= سوم هجری) را زمان تألیف کتاب می‌داند.^{۱۸} وی بنا بر اسم جم (Yuvan-Yam)، یکی از کسانی که در متن به آن اشاره شده، نتیجه می‌گیرد که او، پدر دو تن از شخصیت‌های برجسته زردشتی در قرن نهم یعنی منوچهر و زادسپرم (Zadsparam) می‌باشد. مری بويس (M. Boyce) اشاره می‌کند که این موضوع می‌تواند تنها یک تشابه اسمی باشد. چه‌بسا که متن ماتیگان به طور عمد و برخی از فصول آن به طور خاص اشاره به این دارد که زمان

کتابت آن بسیار قدیم‌تر از گفته دارمستتر و متعلق به قبل از سقوط ساسانیان است. به علاوه نویسنده ماتیگان به قوانین و موضوعاتی اشاره کرده که خاص دوره ساسانی بوده و بعد از سقوط آنها وجود نداشته است.

بخش بعدی، مطالبی را در مورد ویژگی متن و منابع به کار گرفته شده در آن بیان می‌دارد. بنابر مطالب این بخش با توجه به اینکه ایران عصر ساسانی، قوانین مدون نداشته است، نمی‌توان کتاب ماتیگان را قانون نامه فرض کرد. این کتاب، تنها راهنمایی است در جهت زنده نگه داشتن بخشی از قوانین دوره ساسانی نه تمام آنچه که وجود داشته است. تدوین کتاب نیز عمدتاً بر مبنای نسک‌های^{۱۹} (= بخش) اوستا و به خصوص تفسیرهای پهلوی این نسک‌ها که چاشنک^{۲۰} (= آموزش) نام دارد، صورت گرفته است.

بخش چهارم مقدمه در مورد مندرجات و اهمیت ماتیگان است. ماتیگان با روشن کردن مسائلی که در متون دیگر به جای مانده و کمتر می‌توان به آنها دست یافت (مسائلی چون: ترکیب جامعه، مجازات گناهکار، سازمان‌ها، قراردادهای مالکیت‌ها و...) قابلیت تحلیل بخش مهمی از تاریخ اجتماعی دوران ساسانی را به دست می‌دهد. آخرین بخش مقدمه نیز مطالبی را در مورد مطالعات صورت گرفته پیرامون این متن بیان می‌دارد.

بعد از مقدمه و فهرست فصول کتاب، ابتدا آنچه که در نسخه هتیریا به جای مانده و سپس فصول به جای مانده در نسخه انکلساریا مرتب شده است. نسخه هتیریا از ۲۹ فصل تشکیل شده که با اعداد یونانی شماره‌گذاری شده‌اند و به ترتیب عبارتند از:

فصل ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳،
 [فصل بدون شماره ۲۱]، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۳،
 ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۵، ۴۶ [فصل بدون شماره]،
 ۴۷، [فصل بدون شماره]، [فصل بدون شماره]،
 [فصل بدون شماره]، ۳۴، [فصل بدون شماره]

نسخه انکلساریا نیز، از ۸ فصل تشکیل شده که به ترتیب عبارت‌اند از:
 فصل ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳ و ۵۴
 تأمل در شماره‌گذاری فصول فوق، خواننده را در درک بهتر آشفته‌گی متن یاری می‌نماید. در ادامه پاره‌ای از فصول کتاب که جنبه فراگیرتری داشته و هر یک می‌تواند به عنوان سرفصلی جداگانه مورد بررسی محققان قرار گیرد، ذکر می‌شود:

در باب طلاق؛ در باب وکالت؛ در باب ترمذ؛ در باب پرداخت قرض؛ در باب قیومیت؛ در باب توقیف اموال؛ در باب وظایف مذهبی و نثارهای ویژه معابد؛ در باب پادشاه زن^{۲۱} (زن ممتاز)؛ در باب ضمانت؛ در باب ارث؛ در باب پرداخت اجاره؛ در باب

درآمد؛ در باب سوءرفتار؛ در باب صلاحیت صاحب‌منصبان.

در ادامه، متن و ترجمه آن آمده که عمده‌ترین صفحات کتاب را به خود اختصاص داده است. این بخش بر مبنای فهرست فصل‌های کتاب و بر مبنای شماره‌گذاری که پیش از این ذکر شده، منظم شده است. مترجم کتاب، نویسه خطی^{۳۳} متن را به دست نداده و تنها آوانویسی^{۳۴} متن را آورده است. صفحه سمت چپ^{۳۵} به آوانویسی متن و صفحه سمت راست^{۳۶} به ترجمه بند به بند همان صفحه می‌پردازد. این ترتیب در تمام صفحات مربوط به متن و ترجمه آن رعایت شده است.

هرچند برخی از نکات مبهم به صورت زیرنویس ثبت شده اما یادداشت‌ها و ارجاعات اصلی مربوط به متن در انتهای این بخش و به صورت جداگانه گردآمده است. واژه‌نامه، بخش بعدی کتاب است. در برابر صورت آوانویسی شده هر واژه، معانی مختلف آن به همراه تعداد دفعاتی که واژه موردنظر در متن کتاب آمده، ذکر شده و خواننده را به آنها ارجاع داده است. دیگر اینکه در صورت لزوم، صورت اوستایی یا پارسی آن واژه را جهت قیاس و درک بهتر به همراه ارجاع به متنی که واژه در آن به کار رفته، آورده است.

ضمائم کتاب به چند بخش جداگانه تقسیم می‌شود. در بخش نخست، تعدادی از واژه‌ها که صورت املائی مشکلی داشته و حتی در پاره‌ای موارد برای مترجم مبهم باقی مانده به همراه نویسه خطی آنها آورده شده است.

بخش دوم، دربردارنده واژه‌های اوستایی با توضیحی مختصر است.^{۳۷} در ضمیمه سوم، کتاب‌هایی که در متن ماتیکان به آنها اشاره شده و در واقع منابع متن ماتیکان نیز محسوب می‌شوند، مندرج است.

ضمیمه چهارم، شامل نام آتشکده‌هایی است که در متن به آنها اشاره شده است.

در ضمیمه پنجم، مناصب و سازمان‌های دینی، اداری و قضایی آمده است.

ضمیمه بعدی فهرست اسامی متن و آخرین ضمیمه هم فهرست امکان را در برمی‌گیرد.

بعد از ضمائم، فهرست اختصارات کتاب (البته نویسنده در مورد برخی از اختصارات موجود در متن سکوت کرده) آمده و آخرین بخش نیز یک کتابشناسی غنی است که علاوه بر آشنا کردن خواننده با آثار به کار گرفته شده در این کتاب، مجموعه‌ای از آثار مربوط به مطالعات ایرانی را نیز معرفی می‌کند.

تعدادی از اصطلاحات فنی پهلوی که کاربرد بیشتری داشته و بیانگر مفاهیم وسیع‌تری بوده‌اند به جای ترجمه شدن با حروف ایتالیک ثبت گشته‌اند. از آن جمله می‌توان به واژه موگیت^{۳۸}

(=موبد) اشاره کرد. در بیشتر مواقع، این اصطلاحات در واژه‌نامه توضیح داده شده‌اند. بندهای بازسازی شده بنابر حدس مترجم با نشانه ستاره مشخص شده‌اند و واژه‌های افتاده در متن که توسط مترجم اضافه شده در داخل پرانتز آمده، نکات مبهم متن نیز در داخل کروشه قرار گرفته است.

به نظر می‌رسد شیوه آوانویسی که توسط مترجم انتخاب شده بیش از این، قابل بحث باشد. آوانویسی کتاب بر مبنای شیوه بارتولمه انجام شده است.^{۳۹} شاید این روش برای ویرایش روسی ۱۹۷۳ مناسب باشد، اما با توجه به اینکه این شیوه از آوانویسی در حال حاضر، مطرود شده^{۴۰} و دکتر پریخانیان نیز به غیرمنطقی بودن این روش، اعتراف دارد، بهتر بود که مترجم انگلیسی کتاب، آوانویسی آن را نیز تغییر داده و به شیوه مکزی (Mackenzie) برمی‌گرداند. با این حال دکتر پریخانیان در پیشگفتاری که بر ترجمه انگلیسی کتاب حاضر نوشته با استناد به اینکه این شیوه از آوانویسی در ارائه تلفظ بهتر و املائی تاریخی^{۴۱} واژه‌های پهلوی موثرتر است، آن را رجحان داده است.

در انتها لازم به ذکر است که ویرایش دکتر پریخانیان از متن ماتیکان، اولین تلاشی است که در جهت ترجمه و آوانویسی کل آن انجام گرفته و به تعبیری می‌توان آن را کامل‌ترین پژوهشی دانست که در این زمینه انجام شده است.

سوازی ترجمه ارزشمند کتاب که آن را برای کسانی که پهلوی نمی‌دانند نیز، قابل استفاده می‌کند، مقدمه، یادداشت‌ها، واژه نامه و ضمائم افزوده شده، متن را به منبع دست اول ارزشمندی تبدیل کرده که می‌تواند راهنمای خوبی برای پژوهشگران مسائل اجتماعی باشد.

پی‌نوشت‌ها:

۱ - پیرامون مقایسه این مجموعه قوانین با آثار مشابهی چون مجموعه قوانین سریانی نیز، تحقیقات وسیعی صورت گرفته که از آن جمله می‌توان به اثر زیر اشاره کرد:

Pigulevskaja, N. S. *Sirijskij Zakonik istorija Pamjatnika* ("Le code Syrien, histoire du monument"), Leningrad, ۱۹۵۲.

۲ - عدد هزار در عنوان ماتیکان هزار دادستان در مفهوم «بسیار» به کار رفته است، ماتیکان نیز صورت دیگری از ملایان است که در این نوشته، به این شکل ثبت شده است. ر. ک: آموزگار، زاله و تفضلی، احمد: زبان پهلوی، ادبیات و دستور آن، تهران، ۱۳۸۰، ص ۳۸.

ماتیکان با روشن کردن

مسائلی که در منون دیگر به

جای مانده و کمتر می‌توان

به آنها دست یافت

(مسائلی چون ترکیب جامعه،

محازات گناهکار، سازمان‌ها،

قرار داده‌ها، مالکیت‌ها و...)

قابلیت تحلیل بخش مهمی

از تاریخ اجتماعی

دوران ساسانی را

به دست می‌دهد

آوانویسی کتاب بر مبنای

شیوه بارتولمه انجام شده است.

شاید این روش برای

ویرایش روسی ۱۹۷۳

مناسب باشد، اما با توجه به

اینکه این شیوه از آوانویسی

در حال حاضر، مطرود شده و

دکتر پریخانیان

[مترجم کتاب] نیز به

غیرمنطقی بودن این روش،

اعتراف دارد.

بهتر بود که مترجم انگلیسی

کتاب، آوانویسی آن را نیز

تغییر داده و به شیوه

مکزی (Mackenzie)

برمی‌گرداند.

ویرایش دکتر پریخانیان

از متن ماتیکان،

اولین تلاشی است که در جهت

ترجمه و آوانویسی کل آن

انجام گرفته و به تعبیری

می‌توان آن را

کامل‌ترین پژوهشی دانست که

در این زمینه

انجام شده است.

۱۴- Center for Iranian studies.
 ۱۵- St. Petersburg branch of the
 Institute of Oriental Studies of
 the Russian Academy of
 Sciences.

۱۶- Structural changes.

۱۷ - جهت آگاهی بیشتر از چگونگی نسخه
 ماتیکان ر. ک:

The Social Code of the Parsees
 Sassanian times or the
 Madigan-i hazar Dadistan, Part
 II, by T. D. Anklesaria with an
 Introduction by J. J. Modi
 (Bombay, ۱۹۱۲).

۱۸ - ر. ک:

Darmesteter, J. Revue Critique
 d'histoire et de litterature, nouv
 ser, XXIV/۴۹ (۱۸۸۷), PP.
 ۴۲۵-۴۲۷.

۱۹- Nask.

۲۰- Castak.

۲۱- Numberless.

۲۲ - در دوران ساسانی یکی از زنان، سوگلی و
 صاحب حقوق کامله محسوب شده و او را «پادشاه زن»
 یا «زن ممتاز» می خواندند. از او پست تر، زنی بود که
 عنوان خدمتکاری داشت و او را «زن خدمتکار»
 می گفتند. حقوق این دو نوع زوجه، مختلف بود.

جهت آگاهی بیشتر ر. ک: کریستن سن، آ: ایران
 در زمان ساسانیان، ترجمه رشید یاسمی، تهران، ۱۳۷۵،
 صص ۴۳۲-۴۳۳.

۲۳- Manuscript Written.

۲۴- Transcription.

۲۵- Verso Page.

۲۶- Recto Page.

۲۷ - در این بخش حدود ۲۰ واژه اوستایی که در
 متن به کار رفته شرح شده است.

۲۸- Magupat.

۲۹ - جهت آگاهی از شیوه های مختلف آوانویسی
 ر. ک: ابوالقاسمی، محسن: تاریخ زبان فارسی، تهران،
 ۱۳۳۳، صص ۱۸۹-۱۹۰.

۳۰ - مکنزی (Mackenzie) دلایل مطرود
 بودن این شیوه از آوانویسی را در اثر ذیل آورده است:

Mackenzie, D, N. Notes on the
 Transcription of Pahlavi,
 Bulletin of the School of
 Oriental and African Studies,
 XXX, Pt. ۱, ۱۷-۲۹.

۳۱- Historical Writing.

SEQUENCE OF FOLIOS
 (According to the Table of Carl H. Seligman)

Number Missing folios	Persian Number- ing of the Ms	Page- ion of the Facsimile Edition	Numbering of the Chapters	Number of Missing Folios	Persian Number- ing of the Ms	Page- ion of the Facsimile Edition	Numbering of the Chapters
	Hateria manuscript			1 folio	72	71-72	XI.V-XI.VI
	(1)	79-80	(Incipit)		—	73-74	Numberless
	—	75-76	VII		—	75-76	XI.VII
	20-25	1-12	(XVI)-XXI		Anklesaria manuscript		
	(26)	23-24		at least 1 folio	74-75	1-4	from (XII.VII) to
	28-29	13-16	XXIII		76-84	5-22	(XII.VIII)
	31-34	17-24	XXV-XXVI		84 bis	23-24	to LI
	36-41	25-36	XXXVII-XXX		85-90	25-34	LI-(LI.II)
	44-45	37-40	XXXIII		89 bis-91	35-40	(LI.V)
	(46)	45-46	XXXIV		Hateria manuscript		
	48-51	41-48		at least 1 folio	92-94	99-102	
	54	49-50			—	103-110	
	57	51-52			Gul of fragments		
	59-61	53-58	XXXVIII-XL			77-78	
	62-63	59-62	XLI		81-82		
	64	63-64	XLII		87-88		
	66-67	65-68	XLIII		89-90		
	70	69-70			91-92		
					97-98		

جدول ترتیب صفحات نسخه - بر مبنای فهرست پیشنهادی زلمان - به نقل از صفحه ۱۱، مقدمه کتاب حاضر

Sassanidschen Recht, IV. ۱۹۲۲.

Bartholomae, Ch. Zum

Sassanidschen Recht, V. ۱۹۲۳.

A- Bartholomae. Ch. Uber ein

Sasanidisches Rechtbuch -

Sitzungsberichte der

Heidelberger Akademie des

Wissenschaften, Philhist. Klasse,

۴. Jahrgang, ۱۹۱۰, ۱۱ Abhardl, S.

۹- Bulsava, s.J. The laws of the

Ancient Persains. Bombay,

۱۹۳۷.

۱۰- Aramic Ideograms.

۱۱ - ر. ک: پیگولوسکایا، ن: شهرهای ایران در
 روزگار پارتیان و ساسانیان، ترجمه عنایت الله رضا،
 تهران، ۱۳۳۷، ص ۱۷۲.

۱۲- Persian Heritage Series.

۱۳- Perixanjan, A, G. Sasanidskij

sudebnik "Kniga tysjaci

sudebnyx resenij" (Matakani

hazar dadastan), Erevan, ۱۹۳۳.

۳- ر. ک: همان کتاب، ص ۳۹.

۴ - ر. ک: پیگولوسکایا، ن: شهرهای ایران در

روزگار پارتیان و ساسانیان، ترجمه عنایت الله رضا،

تهران، ۱۳۳۷، ص ۱۷۱.

۵- Grundriss der Iranischen

Philologie, II. Strassburg,

۱۹۰۴-۱۹۰۶, P. ۱۱۶-۱۱۷.

۶- Modi, J, J. Madigan-i hazar

dadistan, a photozincographed

Facsimile. Bombay, ۱۹۰۱.

۷- Bartholomae, Ch. Zum

Sassanidschen Recht, I.

Sitzungsberichte der

Heidelberger Akademie der

Wissenschaften, Phil-hist.

Klasse, Jahrgang ۱۹۱۸.

Bartholomae, Ch. Zum

Sassanidschen Recht, II. ۱۹۱۸.

Bartholomae, Ch. Zum

Sassanidschen Recht, III. ۱۹۲۰.

Bartholomae, Ch. Zum